

PROTSESSUAL MAJBURIY CHORALARNI YANADA TAKOMILLASHTIRISH

Meyliyev Bahodir Ivodullayevich

Sudya.

Annotatsiya. Ushbu tezisda jinoyat protsessida protsessual majburiy choralarni qo'llashning huquqiy asoslari, ularning amaliy ahamiyati hamda mazkur institutni takomillashtirish masalalari tahlil qilinadi. Protsessual majburiy choralar jinoyat ishlarini samarali tergov qilish, dalillarni to'plash va mustahkamlash, gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchining tergov va suddan bo'yin tovlashining oldini olish, shuningdek jinoyat protsessi ishtirokchilarining qonuniy manfaatlarini ta'minlashda muhim vosita hisoblanadi. Shu bilan birga, ushbu choralarni qo'llashda inson huquqlari, qonuniylik, mutanosiblik va sud nazorati tamoyillariga qat'iy rioya etish talab etiladi.

Kalit so'zlar: jinoyat protsessi, protsessual majburiy choralar, ushlab turish, qamoqqa olish, ehtiyot choralari, sud nazorati, inson huquqlari, mutanosiblik, qonuniylik, muqobil choralar.

Jinoyat protsessining asosiy vazifalaridan biri jinoyatlarni tezkor, to'liq va xolisona tergov qilish bilan bir qatorda, protsess ishtirokchilarining huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilishdan iborat. Ushbu vazifalarni amalga oshirishda protsessual majburiy choralar alohida o'rin egallaydi. Chunki jinoyat ishini yuritish jarayonida ayrim hollarda shaxsning protsessual majburiyatlarini bajarishini ta'minlash, uning tergov yoki sud organlaridan yashirinishining oldini olish, dalillarga noqonuniy ta'sir ko'rsatish imkoniyatini cheklash yoki yangi jinoyat sodir etilishining oldini olish zarurati yuzaga keladi. Protsessual majburiy choralar shaxsning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklariga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatishi mumkinligi sababli ularni qo'llash masalasi doimo qonuniylik va inson huquqlarini ta'minlash nuqtayi nazaridan baholanishi lozim. Ayniqsa, shaxsni ushlab turish, qamoqqa olish, uy qamog'i yoki boshqa

cheklovlarni qo'llashda davlat manfaatlari bilan shaxsning huquq va erkinliklari o'rtasidagi oqilona muvozanatni ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda jinoyat protsessini liberallashtirish, sud-huquq tizimini takomillashtirish va inson huquqlarini ta'minlashga qaratilgan islohotlar protsessual majburiy choralar institutini ham zamonaviy talablar asosida qayta ko'rib chiqishni taqozo etmoqda. Shu sababli mazkur choralarni qo'llashning huquqiy va amaliy mexanizmlarini takomillashtirish dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biridir [1].

Protsessual majburiy choralar deganda jinoyat protsessi ishtirokchilarining qonunda belgilangan majburiyatlarini bajarishini ta'minlash, jinoyat ishini yuritishga to'sqinlik qiluvchi holatlarning oldini olish hamda protsessual faoliyatning samaradorligini kafolatlash maqsadida vakolatli davlat organlari tomonidan qonunda nazarda tutilgan tartibda qo'llaniladigan majburlov vositalari tushuniladi. Ularning asosiy xususiyati shundaki, mazkur choralar jazolash maqsadini emas, balki jinoyat protsessining normal kechishini ta'minlash vazifasini bajaradi. Protsessual majburiy choralarni qo'llashda, avvalo, qonuniylik prinsipi ustuvor bo'lishi kerak. Ya'ni shaxsga nisbatan har qanday cheklov faqat qonunda belgilangan asos va tartibda amalga oshirilishi lozim. Vakolatli mansabdor shaxsning subyektiv qarashi yoki taxmini shaxsning huquq va erkinliklarini cheklash uchun yetarli asos bo'la olmaydi. Qaror aniq faktlar, dalillar va protsessual zarurat bilan asoslantirilishi lozim.

Ikkinchi muhim talab — mutanosiblik prinsipi. Protsessual majburiy chora jinoyatning og'irligi, shaxsning protsessual xatti-harakati, tergovdan yoki suddan yashirinish ehtimoli, dalillarga ta'sir ko'rsatish xavfi hamda boshqa muhim holatlar hisobga olingan holda tanlanishi kerak. Masalan, yengil yoki o'rtacha xavflilik darajasidagi jinoyat bo'yicha shaxsga nisbatan eng og'ir cheklov choralaridan foydalanish har doim ham o'zini oqlamaydi. Bunday holatlarda shaxsning huquqlariga kamroq ta'sir ko'rsatadigan muqobil choralarni qo'llash maqsadga muvofiqdir. Protsessual majburiy choralarni

takomillashtirishning muhim yo'nalishlaridan biri — qamoqqa olishga muqobil choralarni kengaytirish hisoblanadi. Qamoqqa olish eng keskin protsessual cheklovlardan biri bo'lib, u faqat boshqa choralar jinoyat protsessining maqsadlariga erishishni ta'minlay olmaydigan hollarda qo'llanishi kerak. Shu nuqtayi nazardan, uy qamog'i, munosib xulq-atvor to'g'risidagi kafillik, garov, shaxsiy kafillik va boshqa muqobil mexanizmlardan samarali foydalanish shaxsning huquqlarini ta'minlash bilan birga davlatning protsessual manfaatlarini ham himoya qilish imkonini beradi.

Bundan tashqari, zamonaviy texnologiyalarning rivojlanishi protsessual majburiy choralarni qo'llashda raqamli nazorat vositalaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Masalan, qonunchilikda nazarda tutilgan hollarda elektron monitoring vositalaridan foydalanish shaxsni to'liq izolyatsiya qilmasdan turib, uning belgilangan hududni tark etmasligi yoki protsessual majburiyatlariga rioya etishini nazorat qilish imkonini beradi. Bu esa qamoqqa olish holatlarini kamaytirishga xizmat qilishi mumkin. Protsessual majburiy choralarni qo'llashda sud nazoratini kuchaytirish ham alohida ahamiyatga ega. Shaxsning erkinligini cheklovchi choralar bo'yicha sud tomonidan mustaqil va xolis baho berilishi huquqiy kafolatlarning kuchayishiga olib keladi. Sud faqat tergov organining taqdim etgan materiallari bilan cheklanib qolmasdan, majburlov chorasini qo'llash zarurati, uning mutanosibligi va muqobil choralar mavjudligini ham baholashi lozim.

Yana bir muhim masala — protsessual majburiy choralar qo'llanayotgan shaxsning himoyaga bo'lgan huquqini kafolatlashdir. Shaxs o'ziga nisbatan qanday chora qo'llanayotganini, uning huquq va majburiyatlarini tushunishi, advokat yordamidan foydalanishi hamda qo'llanilgan choraga nisbatan e'tiroz bildirish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. Ayniqsa, ushlab turishning dastlabki bosqichida advokat ishtirokining real ta'minlanishi shaxs huquqlarining buzilishining oldini olishda muhim kafolat bo'lib xizmat qiladi. Protsessual majburiy choralarni takomillashtirishda ularni individual baholash mexanizmini

kuchaytirish ham zarur. Bir xil toifadagi barcha shaxslarga bir xil protsessual chora qo'llash huquqni muhofaza qilish amaliyotining samaradorligini pasaytirishi mumkin. Har bir holatda shaxsning yoshi, oilaviy va ijtimoiy holati, sog'lig'i, doimiy yashash joyi, avvalgi xulq-atvori, jinoyatning xususiyati va boshqa muhim holatlar kompleks baholanishi maqsadga muvofiq. Shuningdek, protsessual majburiy choralarni qo'llash muddati ustidan samarali nazorat o'rnatish zarur [3].

Xulosa qilib aytganda, protsessual majburiy choralar jinoyat protsessining samarali amalga oshirilishini ta'minlovchi muhim huquqiy institutlardan biridir. Biroq mazkur choralarni qo'llashda jinoyat ishini samarali yuritish talabi bilan insonning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini ta'minlash o'rtasidagi muvozanatni saqlash zarur. Protsessual majburiy choralarni yanada takomillashtirish uchun, birinchidan, ularni qo'llashning aniq va asoslantirilgan mezonlarini kuchaytirish; ikkinchidan, qamoqqa olishga muqobil choralarni kengaytirish; uchinchidan, sud nazoratining samaradorligini oshirish; to'rtinchidan, shaxsning himoyaga bo'lgan huquqini dastlabki bosqichdan boshlab to'liq kafolatlash; beshinchidan, protsessual choralarni individual baholash mexanizmlarini rivojlantirish; oltinchidan, zamonaviy raqamli texnologiyalar va elektron monitoring vositalaridan qonuniy va mutanosib foydalanish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Rustamboyev M.X., Mirazov D.M., Inagamdjanova Z.F., Muhitdinov F.M. Jinoyat-protsessual huquqi: darslik. – Toshkent: Yuridik adabiyotlar publish, 2024. – 648 b.
2. Mamatkulov K.G., Abdurasulov M., Ro'ziboyev M.D. Tibbiy yo'sindagi majburlov choralarni qo'llash to'g'risidagi ishlarni yuritishda

advokat ishtiroki // Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – Vol. 2, №12 (Special). – B. 209–212.

3. Tulaganova G.Z., Bazarova D.B., Uralov S.S., Mahmudov S.A. Jinoyat-protsessual huquqi: o'quv qo'llanma. – Toshkent: Toshkent davlat yuridik universiteti, 2021. – 342 b.